

Отримано: 1 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 5 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 6 жовтня 2018 р.

e-mail: gromovanv2015@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-3(71)-63-66

Громова Н. В. Стилетвірна функція приказок і прислів'їв у філософських трактатах Г. Сковороди. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 3(71), вересень. С. 63–66.

УДК 811.161.2

Громова Наталія Василівна,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української мови,
Сумський державний педагогічний університет імені М.С. Макаренка

СТИЛЕТВІРНА ФУНКЦІЯ ПРИКАЗКОК І ПРИСЛІВ'ЇВ У ФІЛОСОФСЬКИХ ТРАКТАТАХ Г. СКОВОРОДИ

У статті досліджено стилетвірну й текстотвірчу функцію прецедентних текстів у філософських трактатах Г. Сковороди. Дослідниця у роботі доводить, що філософ активно використовував зразки усної народної творчості, крилаті вислови тощо, насичуючи своє мовлення прецедентними текстами. Саме тому тексти Г. Сковороди є плідним матеріалом для дослідження прецедентних текстів. Авторка статті розкриває поняття прецедентного тексту та визначає роль прецедентних текстів у філософських творах письменника як риси його ідіостилі й їхню текстотвірчу функцію.

Матеріали дослідження можуть бути використані в подальших лінгвістичних дослідженнях творчості Г. Сковороди, а також використані для викладання у вищих навчальних закладах курсів лексикології, синтаксису, комунікативної лінгвістики, лінгвістичного аналізу текстів, давньої української літератури, спецкурсів та спецсеминарів, присвячених творчості Г. Сковороди.

Ключові слова: прецедентні тексти, філософські трактати, ідіостиль, мовна особистість.

Громова Наталья Васильевна,

кафедра украинского языка, Сумской государственной педагогической университет имени М.С. Макаренка

СТИЛЕТВОРЧАЯ ФУНКЦИЯ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОВ В ФИЛОСОФСКИХ ТРАКТАТАХ Г. СКОВОРОДИ

В статье исследовано стилетворчая и текстотворчая функция прецедентных текстов в философских трактатах Г. Сковороды. Автор в работе доказывает, что философ активно использовал образцы устного народного творчества, крылатые высказывания и тому подобное, насыщая свою речь прецедентными текстами. Именно поэтому тексты Г. Сковороды являются плодотворным материалом для исследования прецедентных текстов. Автор статьи раскрывает понятие прецедентного текста и определяет их роль в философских произведениях писателя как особенности его идиостиля и их текстотвірчу функцію.

Материалы исследования могут быть использованы в последующих лингвистических исследованиях творчества Г. Сковороды, а также использованные для преподавания в высших учебных заведениях курсов лексикологии, синтаксиса, коммуникативной лингвистики, лингвистического анализа текста, давней украинской литературы, спецкурсов и спецсеминаров, посвященных творчеству Г. Сковороды.

Ключевые слова: прецедентные тексты, философские трактаты, идиостиль, языковая личность.

Nataliia Gromova,

Candidate of pedagogic sciences, the associate professor of the Ukrainian Language department of Makarenko Sumy state pedagogical university

STYLE FORMING FUNCTION OF PROVERBS AND SAYINGS IN G. SKOVORODA'S PHILOSOPHICAL TREATISES

The article describes the style and text forming function of the precedential texts in the philosophical treatises of G. Skovoroda.

The author proves in her work that the philosopher actively used the samples of oral folk art, winged utterances and some other things satiated his speech with precedential texts. Involving parables, tales, legends in treatises and dialogues gives the author the opportunity to express more clearly and convincingly his philosophical views. It is proved that the philosopher used precedential texts in order to deepen the own motives, to specify a particular idea, to convey the essence of the work. That is why the texts of G. Skovoroda are a fruitful material for the study of precedential texts.

The author of the article reveals the concept of precedential texts and defines their role in the writer's philosophical works as features of his idea style and their text forming function.

The materials of research can be used in subsequent linguistic studies of G. Skovoroda's works, as well as courses of lexicology, syntax, communicative linguistics, linguistic analysis of the text, old Ukrainian literature, special courses and special seminars devoted to the work of G. Skovoroda used in teaching in higher educational institutions. In general education institutions of various types the material of the master's work can be used in the lessons on the development of coherent speech, Ukrainian literature, in the organization of circles and extra-curricular work.

During the work the following methods were used: general scientific methods of analysis and synthesis, taxonomic, comparative, linguistic methods – descriptive, structural, functional, semiotic components.

Key words: precedent texts, philosophical treatises, idea style, language personality.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Григорій Сковорода є знаковою постаттю світового масштабу, «небесним патроном» українства. Філософ, просвітител, педагог, письменник – він залишив неоціненну спадщину для нашого народу.

Важливою віхою в історії української культури на зламі трьох епох – Бароко, Просвітництва і Класицизму є трактати та діалоги письменника, у яких як і в самому стилі бароко, поєдналися елементи просвітництва, гуманізму, реформації, переромантизму, класицизму, сентименталізму з бароко, витворивши неповторний сковородинівський стиль.

Філософ активно використовував у своєму мовленні біблійні цитати, зразки усної народної творчості, крилаті вислови, а його глибока обізнаність з античною літературою давала змогу часто цитувати й давньогрецьких і давньоримських авторів, насичуючи його мовлення прецедентними текстами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Г. Сковорода є ключовою постаттю не лише в літературі українського багатого, але й в усій нашій духовній традиції від давнини до сьогодення. Дослідженню його творчості й життєвого шляху присвятили свої праці багато науковців, зокрема Д. Чижевський, Д. Багалій, В. Бонч-Бруєвич, Ю. Шевельов, Г. Верба, О. Мишанич, В. Олексик, О. Хашдеу, В. Шевчук, В. Шиян, Л. Ушкалов.

Прецедентні тексти часто стають предметами наукових досліджень. Цій темі присвятили свої праці Ю. Караулов, В. Костомаров, Н. Бурвікова, А. Баранов, А. Супрун, Д. Гудков, В. Красних, Т. Космеда.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати використані у філософських трактатах Г. Сковороди прецедентні тексти, з'ясувати їх стилетвірну й текстотвірчу функцію. Матеріалом дослідження послужила картотека мовних одиниць, що містять прецедентні тексти, створена на основі суцільної вибірки з текстів філософських трактатів Г. Сковороди.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, прецедентні тексти – явище багатоаспектне, а тому й розглядають його з різних ракурсів: з огляду на лінгвістику тексту, психолінгвістику, теорію мовленнєвих актів, когнітивну лінгвістику. Дослідники вважають, що прецедентні тексти – це тексти, важливі для конкретної особистості в пізнавальному й емоційному планах, добре відомі її широкому оточенню, такі, які часто ця особистість використовує у мовленні. Прецедентні тексти зафіксовані в свідомості носіїв мови і є так званими «готовими інтелектуально-емоційними блоками», стереотипами, зразками, мірками порівняння, що допомагають людині орієнтуватися у ментальному та вербальному просторах. Мовознавці вважають, що прецедентні тексти мають особливу цінність для дискурсу мовної особистості в історичному, культурному, країнознавчому ракурсах. Паралельно з терміном «прецедентні тексти» у науковій лінгвістичній літературі функціонує також термін «текстові ремінісценції» [2].

Прецедентні тексти використовують, зазвичай, для того, щоб помістити конкретний факт, подію в історичну перспективу, розширити часові межі й культурний простір певного тексту, полегшити трансформацію конкретної думки, підтвердити її правильність, збагатити текст смисловими й емоційними відтінками, виразити оцінку, створити комічний ефект тощо. Прецедентні тексти – це тексти, важливі для конкретної особистості в пізнавальному й емоційному планах, добре відомі її широкому оточенню, такі, які часто ця особистість використовує у мовленні.

Приєм використання прецедентних текстів, як відомо, називають алюзією. Це такий спосіб текстотворення, який полягає у співвіднесенні створюваного тексту з прецедентними (попередніми) і включенні його у вертикальний контекст, коли адресат звертається до певних віддалених спогадів, відчуттів, асоціацій.

Г. Сковорода брав потрібний матеріал з найрізноманітніших джерел: античних і середньовічних авторів, друкованих збірників, усного побутування українського, російського і польського фольклору. Частина цих записів зроблена письменно вперше і є, таким чином, першоджерелом. Якщо до деяких сквородинівських записів можна провести сьогодні фольклорні паралелі з інших сучасних йому чи трохи пізніших записів, то значна кількість з них відома на сьогодні тільки у записі Г. Сковороди. Філософ знав варіанти прислів'їв і приказок і в різному текстовому оформленні вміщував у своїх творах по кілька разів.

Близько до прислів'їв і приказок у творчості Г. Сковороди стоять літературні афоризми, сентенції, влучні образні висловлювання. У поетиках такі висловлювання називалися *словесними хрїями*.

Афористичність мови Г. Сковороди, його схильність до влучного, образного вислову, до конденсації думки сприяли тому, що десятки його висловлювань і сприймаються як моральні афоризми, «золоті слова». Завдяки вкладеній у них думці, досконалому мовному оформленню ці афоризми Сковороди пішли в народ, сприймалися як народна мудрість.

Звичайно, що сама по собі реєстрація фактів використання Григорієм Сковородою того чи іншого прислів'я, казки, притчі, анекдоту, байки – це лише половина справи для розуміння літературно-фольклорних взаємин філософа. Значно важливіше пояснити звернення Г. Сковороди до фольклорних джерел, простежити, як цілеспрямовано і усвідомлено засвоював він художній досвід народу, як цей досвід збагачував його думку, надавав його філософським трактатам самобутнього жанрово-стильового і образного забарвлення.

Григорій Сковорода сприймав приказки й прислів'я в обох визначених поетикою функціях – і як доказ, і як алегорію. Власне, вони були для нього засобом широкого узагальнення досвіду трудового народу, тим влучним народним образним словом, на яке можна було надійно спертися при викладі своїх поглядів на життя.

Значну частину прислів'їв і приказок у творах Г. Сковороди складають ті, які автор ужив для кращого розуміння таких філософських категорій, як суть і явище, форма і зміст: «Коли у красному домі щедре багатство пахне, то причина цього не гарні кутки, пироги часто і не в славних кутках живуть» («Розмова п'яти подорожніх про істине щастя в житті. Товариська розмова про душевний мир») [4, с. 335]. Тут обіграно російське прислів'я: «Не красна изба углами, а пирогами». Воно має всюди однаковий зміст: про людину треба судити по зовнішності, а по її внутрішньому змісту, духовному багатству.

У філософських творах Григорія Сковороди зустрічається у прислів'я: «Де був?» – у друга. «Що пив?» – Воду» [4, с. 423]. Воно утворює безкорисливу дружбу. У трактаті Наркіс. Розмова про те: пізнай себе» мислитель вживає ще одне українське прислів'я: «Такий дурний, що до двох порахувати не вміє» [4, с. 173].

У філософському творі «Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру» Г. Сковорода для підтвердження теорії «сродної» праці, пише: «Якщо, за приказкою, мостишся на посаду, наче коза на дах, для того, щоб через нього скочити на купу багатого марнославія, то видно, як у дзеркалі, що ти не старанний до посади, а тому й не народжений, і не записаний на небесах, хіба що у людей» [4, с. 447]. У цьому ж філософському творі філософ для підсумку байки про котів використовує українське прислів'я: «Кіт охочий до риби, та води боїться» [4, с. 431], яке має синонімічні відповідники: «Ів би кіт рибу, а в воду не хоче», «Кіт риби прагне, а сіти не тягне», «Любе кіт рибу, а в воду не хоче».

У діалозі «Бесіда І-ша, названа Observatorium (Сіон)» філософ використовує поряд два українських прислів'я, які влітаються в контекст поряд з біблійними цитатами: «Спішив на обід, та і вечері не застав», «Хто спішить – насмішить» [4,

с. 283]. Трішки далі поданий ще один народний афоризм: «Їхав у Казань, та заїхав у Рязань» [4, с. 289]. Він ще зустрічається у діалозі «Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру» » [4, с. 434] та в «Розмові п'яти подорожніх про істине щастя в житті. Товариська розмова про душевний мир» [4, с. 334].

У діалозі «Бесіда, названа двоє, про те, що легко бути блаженним» зустрічається парафраза російських приказок: «В Луцку все не по-людську: навкроло вода, а в середині беда», «Кременец – венец: кругом вода, а в середині беда». Г. Сковорода так перефразовує цю російську народну мудрість: «Їх твердь – сама вода, в середині їх – біда» [4, с. 272].

Мислитель подає приказки й прислів'я не лише вплітаючи їх в контекст твору, а й виокремлює їх як, наприклад, у діалозі «Розмова, названа Алфавіт, або Буквар миру»:

ПРИКАЗКА

Не дбай, як тобі не дано від Бога,

Без Бога усяк ані до порога.

Коли не зродивсь – не сунься в науку.

Агей! Скільки їх, упалих у муку!

Так, мати не всіх зродила до школи,

Як щастя захтів, довірся ти долі [4, с. 463].

Г. Сковорода не відокремлював прислів'я і приказки українські від російських. Практично в цьому й не було потреби, бо багато з наведених ним прислів'їв і приказок належить до спільних надбань фольклору українського і російського.

Окремої розмови заслуговує питання про використання Г. Сковородою прислів'їв і приказок, взятих з античної літератури. Він наводить їх у контексті своїх творів поряд з українськими та російськими, часто посилаючись на джерела, оперував ними вільно, як матеріалом доступним, зрозумілим. В окремих випадках Г. Сковорода подавав і український відповідник того чи іншого античного виразу. Розвиваючи думку про «сродність», тобто про природне покликання до якогось заняття, він говорив, що на означення людей, які бралися не за свою справу, було у давніх народів прислів'я: «Invita Minerva» – «без благословення Мінерви», а у нас говорять: «без Бога» [4, с. 425].

Афористичність, образність мови Григорія Сковороди настільки значна і багата, що у його творах не завжди вдається ловити різницю між народними образними висловлюваннями і авторськими афоризмами та сентенціями.

Мова Г. Сковороди багата на образні народні порівняння. Він їх вживає не лише в оригіналі, підправивши трохи мову, а й в латинських текстах. Народне образне порівняння вплітається у мову героя, тому воно буває дещо поширене, деталізоване. Фразу, народне кліше «танцює, як ведмідь» Г. Сковорода вклав в уста учасників діалогу «Алфавіт, або Буквар миру». Григорій і Афанасій засуджують тих книжників, які не здатні до філософствування, не мають до цього «сродності», а тільки навчені: Звичайно, танцює згідно з своєю наукою, і є приказка: «Хай ведмеда вчать» [4, с. 429].

Значна частина античного пареміографічного матеріалу наводиться Сковородою в оригіналі, без будь-яких перекладів чи пояснень. Наприклад, у діалозі «Бесіда І-ша, названа Observatorium (Сіон)» письменник подає прислів'я латиною: «Ex musca elephantem» [4, с. 293], що у перекладі на українську звучить як «Робити з мухи слона», а також «Ex cloaca agnam» [4, с. 294], що означає «Із клоаки робити жертвник».

Існує думка, що Г. Сковорода вибирав античні приказки й прислів'я із збірки Еразма Роттердамського. Але ця думка є дещо помилковою, бо філософ добре знав античну літературу, читав твори старогрецьких і староримських авторів в оригіналі, тому міг брати потрібні йому висловлювання безпосередньо з тексту. Але до збірки «Adagia» він звертався неодноразово і якусь частину пареміографічного матеріалу почерпнув з цього видання.

У творах Г. Сковороди знаходимо афоризми Сократа, Анаксагора, Демонакса, Епікура, Сенеки та інших античних авторів. Усі вони органічно вплетені в авторський текст, філософ посилається на них як на авторитетну думку, котра не втратила свого значення й тепер.

Афористичність мислення Г. Сковороди, точна, лаконічна і образна його мова зумовили те, що багато його висловлювань визначаються нами сьогодні як афоризми. Узагальнений у них життєвий досвід, влучні спостереження і оцінки сприймаються як істина, що не потребує доказів. Г. Сковорода не мав на меті викладати своє вчення у формі афоризмів, як це робив, скажімо, видатний французький письменник і філософ XVII ст. Ларошфуко. Але специфіка його мислення і його письма були такими, що короткі і сильні висловлювання із глибоким змістом органічно лягали в контекст його творів. В афоризмах Г. Сковороди тісно переплелися дві традиції – усно-фольклорна і літературна. З одного боку, його афоризми тяжіють до прислів'їв і приказок, своєю образністю, поетикою зливаються з ними, а з другого – мають явно виражений літературний характер, у них видно автора-мислителя, який формулює свої думки в дусі попередніх здобутків письменства, спирається на біблійну, античну і середньовічну літературну традицію, використовує досвід сучасників.

Підходячи свідомо до використання народного поетичного слова, Г. Сковорода обмежив свій вибір кількома жанрами фольклору. прислів'я і приказки, притчі, байки, казки, анекдоти. Значну частину прислів'їв і приказок у творах Г. Сковороди складають ті, які автор вжив для кращого розуміння таких філософських категорій, як суть і явище, форма і зміст. Мислитель подає приказки й прислів'я не лише вплітаючи їх в контекст твору, а й виокремлює їх як окремий текстовий фрагмент. Філософ наводить їх у контексті своїх творів поряд з українськими та російськими, часто посилаючись на джерела, оперував ними вільно, як матеріалом доступним, зрозумілим. В окремих випадках Г. Сковорода подавав і український відповідник того чи іншого античного зразка. Значна частина пареміографічного матеріалу наводиться Сковородою в оригіналі, без будь-яких перекладів чи пояснень.

Висновки. Таким чином, залучення притч, байок, легенд до трактатів і діалогів надає авторові можливості більш яскраво і переконливо висловлювати свої філософські погляди. З цього приводу слушно зауважив дослідник творчості Г. Сковороди І. Іваньо: «образи йдуть поруч з їх раціональним осмисленням», а майстерне використання художніх сюжетів до філософсько-моралізаторських творів сприяє єдності зображення і вираження.

Прецедентні тексти відіграють не лише важливу роль у стилевій організації філософських творів Г. Сковороди, а й надають особливого колориту, виконують стилетвірну й змістову функції, несуть певну ідею.

Література:

1. Іваньо І.В. Прислів'я та приказки у творах Г.С. Сковороди. *Українська мова та література в школі*. 1964. № 8. С. 29–33.
2. Космеда Т. Типові ознаки Франкового дискурсу. Прецедентні тексти // Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри. Львів: «Видавництво «ПАІС», 2006. С. 198–204.
3. Лисиченко Л.А. Мовний світ Григорія Сковороди. *Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди. Тези доповідей республіканської наукової конференції, присвяченої 270-річчю з дня народження українського поета і філософа*. Х.: Харківський державний педагогічний інститут ім. Г.С. Сковороди, 1994. С. 49.
4. Сковорода Г. Твори: У 2 т. Київ: АТ «Обереги», 1994. – Т. 1 / Передмова О. Мишанича. С.131–464.